

Podstawowe motywy współczesnego wychodźstwa polskiego

W historycznej i współczesnej panoramie ruchów ludnościowych świata ważne miejsce zajmują Polacy. Od zarania polskiej państwowości opuszczali oni z różnych przyczyn kraj na stałe bądź czasowo¹. Zjawisko to określa się mianem wychodźstwa, emigracji. Brały w nim udział zarówno jednostki, które opuściły kraj dobrowolnie, jak również w wyniku wysiedleń, przesiedleń, deportacji (wygnańcy, uchodźcy).

Polaków zamieszkujących poza Polską, niezależnie od okoliczności sprawczych wychodźstwa, określa się mianem Polonii.

W zależności od podejścia metodologicznego emigracja może być rozpatrywana z punktu widzenia:

- A) motywów wychodźstwa
  - kulturowych,
  - światopoglądowych,
  - religijnych,
  - społeczno-ekonomicznych,
  - politycznych,
- B) intencji
  - w kontynuowaniu wykonywanego zawodu,
  - zmiany charakteru pracy,
- C) kierunku
  - kontynentalne, zamorskie,
- D) sposobu jej zorganizowania
  - przez państwo,
  - przez instytucje i organizacje specjalnie do tego powołane,
  - indywidualnie².

---

¹ A. Chodubski, *Emigracja jako zjawisko polityczne*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego – Nauki Polityczne” 1992, s. 132.

² A. Koprukowniak, *Rozmieszczenie Polonii w świecie*, [w:] *Polacy w świecie. Polonia jako zjawisko społeczno-polityczne*, pod red. A. Koprukowniaka, W. Kucharskiego, Lublin 1986, s. 41.

Koncentrując się na przyczynach emigracji, podkreślić należy istnienie w nauce wielu rozbieżnych stanowisk (teorii) dotyczących etiologii tego zjawiska.

Według teorii „pull-push” – przyciąganie i wypychanie, emigrację warunkują czynniki wypychające grupy ludności lub jednostki z kraju macierzystego (np. głód, bezrobocie) oraz przyciągające w kraju docelowym (np. niskie podatki, wysoki poziom życia)³.

Zgodnie z teorią decyzji, ruchy migracyjne są procesem powstałym na skutek kumulujących się (nakładających się) indywidualnych decyzji podejmowanych najczęściej w gronie osób najbliższych. Podstawową przyczyną jest dążenie do zaspokojenia w maksymalny sposób i w stosunkowo krótkim czasie, potrzeb życiowych⁴.

W teorii tzw. socjalnej równowagi podnosi się, iż do emigracji prowadzi brak konsensusu między dążeniami ludności do poprawy warunków życia a możliwościami ich realizacji⁵.

W latach dwudziestych XX w. sformułowano teorię podkreślającą, iż wśród czynników wywołujących ruchy migracyjne, głównym są problemy mikro i makroekonomiczne. Podnoszono, iż stagnacja gospodarcza, ekonomiczna nie daje możliwości realizacji aspiracji jednostkowych i grupowych co z kolei powoduje konieczność poszukiwania takich możliwości poza krajem macierzystym⁶.

Według teorii związanej z tzw. paradygmatem ponadnarodowym istota procesów migracyjnych sprowadza się do kwestii granic państwowych w ponadnarodowe związki regionalne, co ma implikować przemieszczanie się ludności, czy to ze względu na fakt powstania tranzytowego rynku siły roboczej, czy też z uwagi na zjawisko „zanikania” tożsamości narodowej w tradycyjnym jej kształcie⁷.

Do połowy XVII w. emigracja z Polski miała charakter jednostkowy. Masowy charakter przybrała od połowy XVII w., kiedy to rzesze ludności szukały schronienia poza granicami Rzeczypospolitej, głównie z powodu licznych wojen oraz prześladowań religijnych⁸. W końcu XVIII i w XIX w. miały miejsce duże fale wychodźstwa, szczególnie po upadku Konstytucji 3 Maja, utracie niepodległości, klęskach powstań narodowych. Kraj opuściło wówczas ok. 20 tys. osób⁹. Przełom XIX i XX w. charakteryzowała masowa emigracja zarobkowa. W latach 1888–1914, ziemie polskie opuściło ok. 3,5 mln osób (byli to głównie chłopci i robotnicy rolni)¹⁰.

³ Ibidem, s. 42.

⁴ Ibidem, s. 43.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, s. 44.

⁷ K. Knyżewski, *O specyfice współczesnej polskiej emigracji*, [w:] *Przemiany społeczne kwestie narodowościowe i polonijne*, Toruń 1994, s. 76.

⁸ A. Chodubski, op.cit., s. 133.

⁹ R. Majewski, *Przyczyny polskiego exodusu w latach osiemdziesiątych*, [w:] *Migracje polityczne XX wieku. Migracje i społeczeństwo*, Warszawa 2000, nr 4, s. 101.

¹⁰ A. Sakson, *Problem masowej emigracji z Polski w latach osiemdziesiątych*, „Życie i Myśl” 1989, nr 10, s. 28–35.

W okresie międzywojennym wyemigrowało z Polski 2 mln 148,3 tys. osób. Wychodźstwo to miało przede wszystkim charakter ekonomiczny¹¹.

W czasie II wojny światowej Polskę opuściło ok. 5 mln osób tj. co siódmy jej mieszkaniec, a co szósty Polak. Po zakończeniu wojny z wychodźstwa do kraju powróciło ok. 4,5 mln osób¹².

Po II wojnie światowej, opuszczały kraj osoby negatywnie ustosunkowane do nowych form kształtującego się oraz później utrwalonego ustroju społeczno-gospodarczego i politycznego. W latach 1968–1969 przymusowa emigracja dotknęła polskich Żydów. Poza polityczną występowała głównie emigracja zarobkowa. W latach 1976–1980 wyjechało z Polski 142 tys. osób, w tym 65 tys. mężczyzn i 77 tys. kobiet¹³. Szczególne miejsce w panoramie powojennego wychodźstwa zajmują emigracje lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych.

Szacuje się, że współczesna Polonia liczy ponad 24 mln osób¹⁴. Przyjmuje się, że Polacy stanowią czwartą co do wielkości grupę narodowościową zamieszkałą poza granicami własnego kraju, po Chińczykach, Niemcach i Włochach¹⁵.

W latach osiemdziesiątych XX w. nastąpiło masowe wychodźstwo, które stało się istotnym problemem politycznym, społecznym i ekonomicznym. Aktualnie trudno jest określić wielkość tego zjawiska. Problem polega na tym, że obok formalnej, legalnej emigracji, wielkość której można stwierdzić chociażby na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego, występowała emigracja nieoficjalna – trudna do oszacowania. Według danych oficjalnych w latach 1981–1989 wyemigrowało z Polski 248 tys. osób (114,6 tys. mężczyzn, 133,7 tys. kobiet)¹⁶. Według danych Narodowego Spisu Powszechnego z grudnia 1988 r. w latach 1981–1988 wyjechało z Polski ogółem 830 tys. osób. Można jednak stwierdzić, że rzeczywista liczba wychodźstwa była jeszcze większa i ogółem kraj opuściło około miliona osób¹⁷.

W polskiej emigracji lat osiemdziesiątych można wyodrębnić dwa okresy natężenia tego zjawiska. Pierwszy przypada na lata 1981–1983, drugi (będący swoistą eksplozją wychodźstwa) na lata 1986–1988¹⁸.

Według danych GUS w 1986 r. opuściło Polskę 29 tys. osób, w 1987 – 36,4 tys., w 1988 – 36,3 tys. co stanowiło łącznie 101,7 tys. Dla porównania w 1985 r. wyjechało 20,5 tys. osób, a w 1989 r. – 26,6 tys.¹⁹ Oczywiście dane te obejmują jedynie wyjazdy legalne.

¹¹ A. Chodubski, op.cit., s. 134.

¹² Ibidem, s. 135.

¹³ *Rocznik statystyczny*, Warszawa 1990, s. 57.

¹⁴ A. Chodubski, *Aktualne tendencje przemian zbiorowości polonijnych świata*, [w:] *Przemiany społeczne, kwestie narodowościowe i polonijne*, pod red. A. Chodubskiego, Toruń 1995, s. 84.

¹⁵ A. Chodubski, *Emigracja jako zjawisko...*, s. 132.

¹⁶ *Rocznik statystyczny*, Warszawa 1990, s. 57.

¹⁷ R. Majewski, op.cit., s. 102.

¹⁸ A. Chodubski, *Emigracja jako zjawisko...*, s. 136.

¹⁹ *Rocznik statystyczny*, Warszawa 1990, s. 57.

Emigrujący w latach osiemdziesiątych Polacy najchętniej wybierali RFN jako kraj czasowego i docelowego pobytu. Szacuje się, iż udała się tam ponad połowa wyjeżdżających na stałe z Polski. Udział Polaków w ogólnym napływie imigrantów do RFN wyniósł wówczas ok. 17%. Istotny wpływ miała bliskość geograficzna kraju osiedlenia²⁰. Poza Niemcami najczęściej osób wyjechało do USA, Kanady, Francji, Szwecji, Australii, Austrii, Włoch, Hiszpanii, Grecji i Wielkiej Brytanii²¹.

Zjawiskiem, które wystąpiło w latach 1981–1982 była tzw. wtórna emigracja w Austrii. Wielkość Polaków, która przybyła tam w 1982 r. reemigrowała w 1982 r. do krajów zamorskich, takich jak Kanada, Stany Zjednoczone i Australia²².

Do głównych przyczyn emigracji lat osiemdziesiątych należały powody polityczne. Podawało je około 65% emigrantów jako główną przyczynę opuszczania kraju. Wiele osób deklarowało niechęć do socjalizmu jak i podawało skutki jego funkcjonowania, w tym zwłaszcza represje wobec nich i najbliższej rodziny (z tego powodu wyjechało 6,5% osób)²³.

Wydarzeniem, które wpłynęło na emigrację lat 80. było wprowadzenie stanu wojennego i związane z tym ograniczenia swobód obywatelskich. Dla wielu osób, które wyjechały wówczas tylko na pobyt czasowy za granicę, decyzja polityczna z 13 grudnia 1981 r. stała się impulsem do pozostania na stałe za granicą. Represje ze strony władz wobec opozycji politycznej były powodem wyjazdów jej działaczy z kraju. Wielu spośród nich opuściło wówczas Polskę nielegalnie. Po stworzeniu przez władzę oficjalnych możliwości wyjazdów dla opozycji politycznej, w latach 1982–1987 opuściło Polskę ok. 4 tys. osób – głównie działaczy i członków „Solidarności”²⁴.

Znaczącą grupę emigrantów stanowiły osoby kierujące się względami narodowymi. Głównie dotyczyło to emigrujących do RFN. Osoby te, posiadały odpowiednie dokumenty wymagane do udowodnienia niemieckiego pochodzenia, uzyskiwały status „wysiedleńców” (Aussiedler). Znaczna ich część uzasadniała decyzję o wyjeździe z kraju chęcią połączenia z rodziną. Motywacja ta występowała również wśród osób wyjeżdżających także do innych krajów²⁵.

Poza politycznymi i narodowymi, najczęściej osób wyjechało kierując się względami ekonomicznymi. Dotyczyło to głównie osób, które opuściły kraj po 1985 r., kiedy to w Polsce panował kryzys ekonomiczny.

Wiele osób jako motyw uchodźstwa podawało brak w kraju warunków do realizacji swoich celów życiowych, aspiracji i pragnień. O emigracji decydowały plany

²⁰ J. Och, *Obraz współczesnej Polonii niemieckiej*, [w:] *Przemiany społeczne. Kwestie narodowościowe i polonijne*, Toruń 1994, s. 95.

²¹ R. Majewski, op.cit., s. 102.

²² E. Grzegorzewska-Mischka, *Wyznaczniki polityczne polskiej emigracji do Austrii*, [w:] *Migracje polityczne XX wieku. Migracje i społeczeństwo*, Warszawa 2000, nr 4, s. 114.

²³ R. Majewski, op.cit., s. 102.

²⁴ Ibidem, s. 103.

²⁵ R. Majewski, op.cit., s. 105.

zawodowe i względy osobiste. Zła sytuacja majątkowa, a co za tym idzie brak perspektyw cywilizacyjnego rozwoju, stanowił główną determinantę emigracji młodej inteligencji, szukającej poza krajem warunków na godne życie.

Znaczną grupę wśród emigrujących, stanowiły osoby, które wyjechały z uwagi na stan zdrowia swoich dzieci i niemożności prowadzenia leczenia w kraju. Emigracja na Zachód dawała szansę wyleczenia z uwagi na lepszą opiekę medyczną.

Determinantą wychodźstwa była też potrzeba zmiany otoczenia. Dotyczyło do zwłaszcza ludzi młodych i aktywnych w swoim środowisku. Wielu z nich chciało zerwać z dotychczasowym stylem życia i rozpocząć „nowe życie” na obczyźnie.

Do przesłanek jakimi kierowali się wychodzący zaliczyć ponadto należy mity i wyobrażenia o poszczególnych krajach (szczególnie mit o Ameryce jako kraju wielkich szans i możliwości), liberalna polityka migracyjna krajów osiedlenia zwłaszcza wobec uchodźców z Polski, pomoc rodziny będącej na uchodźstwie, wysokie wskaźniki gospodarcze.

W latach osiemdziesiątych rozwinęła się emigracja czasowa, charakteryzowała się ona długim pobytem za granicą. Podjęte tam zatrudnienie dawało możliwość pomocy rodzinie pozostawionej w Polsce. Emigranci lat osiemdziesiątych to ludzie młodzi – 70% nie ukończyło 35 roku życia²⁶. Stanowili oni grupę starannie wykształconą, około 20% legitymowało się wykształceniem wyższym, a 10% miało ukończoną tylko szkołę podstawową²⁷.

W latach 90. opuściło Polskę 224 947 osób. Najwięcej emigrantów udało się do USA (24 524), Niemiec (160 671), Kanady (13 365), Austrii (4987), Szwecji (3531), Francji (2832), Włoch (1845), Holandii (1731), Wielkiej Brytanii (1366)²⁸. Względnie wysoki udział emigracji do Niemiec i Austrii sugeruje, że wyjazdy obejmowały również przypadki, w których wymienione państwa były miejscem pobytu przejściowego, po którym następowała reemigracja. Emigrację w latach 90. warunkowały przede wszystkim względy ekonomiczne. Wyjeżdżający z Polski kierowali się głównie chęcią polepszenia swojej sytuacji materialnej oraz podjęciem pracy za granicą. Niewątpliwie wpływ na takie motywowanie wychodźstwa, miała zła sytuacja gospodarcza w Polsce, rosnące bezrobocie, brak perspektyw w znalezieniu pracy.

Z przyczyn ekonomicznych emigrowali głównie ludzie młodzi, kończący edukację, a także między 30–44 rokiem życia. Ponadto część osób wyjeżdżających kierowała się chęcią awansu, bądź zmianą pracy na lepszą. W latach 1991–2000 wyjechało 6695 osób w wieku 18–24 lat oraz 26 437 osób między 30–44 rokiem życia²⁹.

Poza powodami ekonomicznymi istotne były względy psychologiczne, wynikające z niezaspokojenia przez państwo pewnych podstawowych potrzeb pozamaterialnych, takich jak bezpieczeństwo czy stabilizacja.

²⁶ R. Majewski, op.cit., s. 106.

²⁷ A. Chodubski, *Emigracja jako zjawisko...*, s. 136.

²⁸ *Rocznik statystyczny*, Warszawa 2002, s. 119.

²⁹ *Ibidem*, s. 117.

Można wyodrębnić również prawne przesłanki emigracji. Wolność przemieszczania jest zaliczona do fundamentalnych praw człowieka, zagwarantowanych aktami prawa międzynarodowego jak i wewnętrznego. Zgodnie z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka przyjętą przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10 grudnia 1948 r. przysługuje ona każdemu człowiekowi i obejmuje m.in. swobodę opuszczania każdego kraju, łącznie z własnym³⁰. Zakres wolności, przemieszczania i wyboru kraju zamieszkania został szczegółowo określony w Międzynarodowym Pakcie Praw Osobistych i Politycznych, tam też sprecyzowano ograniczenia tegoż prawa³¹. Na gruncie prawa polskiego (wewnętrznego) ustawa o paszportach z 29 listopada 1990 r. przyznawała każdemu obywatelowi polskiemu prawo do otrzymania paszportu określając enumeratywnie przypadki pozbawienia lub ograniczenia tego prawa³². Powodami emigracji była ucieczka przed zjawiskami patologicznymi, do których zalicza się bezrobocie, niepewność pracy, brak perspektywy szans zawodowych, zagrożenie moralne, zagubienie, niepewność, samotność, zwątpienie, zagrożenie bezpieczeństwa przez narastające afery, korupcje, mafie, terror³³.

Znacząca była również emigracja z powodów społecznych. U jej podstaw leżały wyjazdy w celu zawarcia związków małżeńskich bądź łączenia rodzin. Do pozostałych przyczyn wychodźstwa zaliczyć należy uwarunkowania kulturowo-cywilizacyjne. Obejmowały one przede wszystkim emigrację w celach edukacyjnych (wyjazdy na studia za granicą oraz do szkół językowych), jak i związaną z realizacją cywilizacyjnego rozwoju z uwagi na brak perspektyw w tym zakresie w kraju.

Poza wymienionymi można wyodrębnić inne jeszcze motywy emigracji z lat 90., jak chęć zmiany otoczenia, rozpoczęcie nowego życia za granicą, chęć przeżycia przygody itp.

Podsumowując, należy podkreślić, iż współczesną emigrację stanowią fale wychodźstwa z lat 80. i 90. XX w. Emigrację lat 80., szacowaną na ok. 1 mln osób, warunkują przede wszystkim czynniki polityczne, natomiast wychodźstwo z lat 90. (ok. 225 tys. osób) względy ekonomiczne. Jednak o charakterze współczesnej emigracji nie decyduje jeden wyizolowany czynnik, ale ich zbiór (przyczyny polityczne, psychologiczne, ekonomiczne, prawne, społeczne, kulturowo-cywilizacyjne i inne). Czynniki te nakładają się na siebie i nie zawsze można jednoznacznie ustalić motywy wychodźstwa, oddzielić ekonomiczne mechanizmy sprawcze od politycznych, określić w jakim stopniu emigracja spowodowana jest przesłankami politycznymi, a w jakim złą sytuacją materialną, nędzą i bezrobociem³⁴.

³⁰ L. Wiśniewski, *Wolność przemieszczania się i wyboru kraju zamieszkania*, Warszawa 1997, s. 5.

³¹ Por. *Prawa Człowieka. Dokumenty*, Wydawnictwo Instytutu Państwa i Prawa PAN, Warszawa 1989, s. 83–84.

³² Dz.U. z 1991 r. Nr 2 poz. 5.

³³ U. Świętochowska, J. Leska-Słęzak, *Przemiany cywilizacji współczesnej*, Toruń 1996, s. 134.

³⁴ *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVIII–XX w.)*, pod red. A. Pilcha, Warszawa 1984, s. 14–15.